

Persida Lazarević Di Giacomo

Università degli Studi „G. d’Annunzio“ Chieti-Pescara
 Dipartimento di Lingue, Letterature e Culture Moderne
 65127 Pescara, Italy
 persida.lazarevic@unich.it

МАРГИНАЛИЈА О ДОСИТЕЈЕВИМ ПУТОВАЊИМА И БОРАВКУ У ИТАЛИЈИ

Увод

Кад се говори о путовању српског просветитеља Доситеја Обрадовића (1739/42–1811) по Италији, обично се мисли на период боравка у Трсту од 1802–1806, о чему је (књижевна) историја већ забележила [Гавриловић 1903; Костић 1952: 81–88; Stojković 1988: 85–89; Павић 1991: 30–41; Митровић 2001].

Осим у Трсту, међутим, Доситеј је боравио и у Венецији и Падови, а обишао је и Ферару, Болоњу, Фиренцу, Пистоју, Луку, Пизу, Ливорно и Месину. Овом приликом ће се приложити нови подаци који се односе на боравак или пак пропутовање Доситеја Обрадовића кроз наведене италијанске градове од 1769. до 1780. године, које је описао у *Животу и прикљученијима* (1783); Доситејеви описи су у суштини штур, али у својој концизности показују колико је српски просветитељ био савременик разних утицајних особа те сведок и учесник тада важних догађаја и појава.

1. Први пут у Венецији

1.1. Године 1769. Доситеј Обрадовић одлази са Крфа, и преко Млетака и Задра стиже у северну Далмацију. У Венецију је тада дошао први пут [Обрадовић 2007: 110–111].

Те 1769. године Џејмс Кук је стигао на Тахити да припреми све за прелаз Венере који је требало да се посматра управо одатле 3. јуна. Пет сати после потпуног помрачења сунца истог дана је краљ Џорџ III пратио пролаз плане-

те у Краљевској опсерваторији у Ричмонду. Исте године је Џејмс Ват, који је тих шездесетих година пријатељевао са господином Ливијем код кога ће Доситеј боравити петнаестак година касније [Лазаревић Ди Ђакомо 2015: 77–91], пронашао парну машину, што је дало подстрек индустријској револуцији. А 10. септембра 1769. су руске снаге преузеле од Турака Хотинску тврђаву у Буковини.

Ако је Доситеј јуна 1769. у селу Плавну у Далмацији постао учитељ, значи да је пре тога, можда месец дана раније стигао у Венецију, и то на галији, како каже у одељку из *Живота и прикљученија*, са „проведитором цефалониотским, благородним Венецијаном“ [Обрадовић 2007: 110]. Тај благородни Венецијан је био провидур Кефалоније, која је била у саставу Млетачке републике. Кефалонија је, осим једног кратког периода кад је била под турском влашћу, припадала Млетачкој републици¹.

Млетачка поморска држава или домен (*Stato/Domini da Mar*) била је подељена на „рекорате“, односно на јурисдикцијске јединице у оквиру административног система Млетачке републике. На челу сваког ректората је био по један млетачки племић кога је Сенат слао да буде надлежан за сва већа која су улазила у дотичну јурисдикцију. У зависности од места у која су одлазили, ректори су добијали различите титуле и остајали су на тој функцији одређено време. Почетком 1501. године је одлучено да се изабере провидур за Кефалонију, у трајању од две године, па су се тако сваке две године смењивали провидури, и на крају сваког мандата су морали да напишу аналитички и описни рапорт о својој делатности у месту у коме су боравили [Crevato-Selvaggi 2013: 29–30; Mazarakēs 1843: 516].

У списку племића који су од 1500. до 1795. били провидури Кефалоније, за 1769. годину налазе се имена двојице: Ђовани Пицамано (Giovanni Pizzamano „q. Niccolò, el. 15 febbrajo 1761“) који је био провидур од 1767–1769 [Hopf 1873: 402; Venturini 2011], и Ђампаоло Тревизано (Giampaolo Trevisano „q. Bertuccio, el. 25 luglio“), који је био провидур од 1769. до 1772. Ово би практично значило да се управо провидур Пицамано, по завршетку свог мандата, враћао, вероватно прве половине 1769. у Венецију, са својом породицом како каже Доситеј: „полази дома са својом фамилијом“, али и са официрима који су били у његовој служби како му је доделила Млетачка република. Доситеј се, дакле, тада упознао са овим млетачким племићем који је већ био ванредни провидур Лефкаде [Diedo 1751: 516; Venturini 2011].

1.2. Доситеј нам даље експлицитно казује [Обрадовић 2007: 110] да је по доласку у Венецију био приморан да одборави у лазарету 21 дан. Стигао је у град у лагуни у време куге и морао је да буде у карантину. Венеција је памтила страшну кугу која је харала 1769, 1770. и 1771. године [Frati 1840: 679; Mariti 1776]. Тиме се још ближе спецификује долазак Доситеја у Италију,

¹ Заједно са Крфом, Закинтосом, Лефкадом, Китером, Итаком, и Паксосом, Кефалонија је касније, од 1800–1807, била део Републике уједињених седам острва, Хептанез (Επτάνησος Πολιτεία).

дакле највероватније почетком маја јер је 1. маја 1769. донесен правилник здравства (*Regolamento di Sanità*) по коме су путници који су долазили у Венецију морали да проведу три седмице у карантину².

Венеција је била први град који је опремио лазарет (*Lazzarettum*), на острву које се зове Стари Лазарет (*Lazzaretto Vecchio*). Од 1468, међутим, организован је систем превенције заразе који је после примењен у целом свету и који се састојао у томе да је на једном другом острву, Нови Лазарет (*Lazzaretto Nuovo*), била основана структура где су били магацини у којима је проверавана сва роба која је долазила из области где је харала куга или где се сумњало да хара. Кад је 1576. избила куга, то исто је учињено и са особама које су биле заражене или се сумњало да су могле бити заражене, па су их пребацивали у болницу у Стари Лазарет. Слично се радило и на острву Св. Лазар (*San Lazzaro*). Управо те 1769. године кад је Доситеј стигао у Венецију, млетачка управа је схватила да острво Нови Лазарет није могло више да буде од користи због удаљености те због претеране робе која је ту била натоварана, и није било лако доћи до тог острва, па је стога одлучено да се отвори један други, нови лазарет, који је требало да се зове Најновији Лазарет (*Lazzaretto Novissimo*). И тек је 1782. млетачка Магистратура за здравство донела одлуку да тај најновији лазарет буде на острву Повеља (*Poveglia*), а 1793. да то острво буде само провизорно лазарет [Frari 1840: XLV].

1.3. Каже Доситеј да се у том лазарету сврши његов „бискот“ [Обрадовић 2007: 112]. Ради се о главном јелу млетачке морнарице. Кад је Венеција организовала снажну и сталну (ратну) морнарицу, за њено одржавање, како у административном смислу, тако и у вези са читавом организацијом око артиљерије, регрутовања и исхране, био је од 1545. задужен Магистрат Поморске милиције (*Magistrato alla Milizia da Mar*). Исхрана је подразумевала опскрбу пре свега бискотом, као главног јела на бродовима [Porto 2009: 126; уп.: Widmann 1997: 231]. Бискот је припреман у пекарама млетачког арсенала, а затим је достављан свим поморским јединицама, укључујући и млетачке провинције те трговачкој морнарици. Познато је, на пример, да је маја 1570. био ухапшен један шпијун који је на рачун Турака требало да отрује воду са којом се месио бискот за армаду [Preto 2010: 317; уп. Da Mosto 1978]. Карактеристика млетачког бискота је била да је могао да траје месецима, па чак и годинама, а да се не поквари, захваљујући посебној смеси брашна чији се рецепт није сачувао.

1.4. Доситеј нам не каже ни кад, ни како је отишао из Венеције у Задар: „Из Венеције пређем с Данилом, другом мојим, у Задар, први и поглавити град у Далмацији“ [Обрадовић 2007: 113]. Биће да се укрцао на брод и крећу за Задар у лето 1769. Жеља му је била да се врати у Загорску Далмацију.

² „[...] tali passeggeri, che intendono sbarcarsi nel lazaretto per espriare la loro personale contumacia, possa essere accordato lo sbarco coll'osservanza delle disposizioni contemplate nei §§ 42, 43, 44, 45 e 46, del regolamento sanitario dell'anno 1769“ [Raccolta 1839: 75].

Кренуо је потом од Задра кроз Котаре, упутио се у Орлић, Книнско Поље, а затим у Плавно где је јуна 1769. постао учитељ. Знамо да је ту провео зиму и марта 1770. завршио *Ижшу*.

У лето 1770. године, из Венеције за Задар је кренуо бродом и падовански опат Алберто Фортис (1741–1803): њему је гроф Бјут (John Stuart, 3rd Earl of Bute, 1713–1792), премијер енглеског краља Џорџа III, који је боравио у северној Италији (1769–1770), онај исти који ће дати значајан подстрек шкотској заједници у Лондону чије је неке од чланова Доситеј имао прилике да упозна [Лазаревић Ди Ђакомо 2015: 119–124], понудио да крене на експедицију у Далмацију [Мулјаčić 1996: 22–41] са Џоном Сајмондсом (John Symonds, 1729–1807) и Домеником Чирилом (Domenico Maria Leone Cirillo, 1739–1799). Као резултат те мисије, кад је обишао нека острва на далматинској обали, Фортис је објавио дело *Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso e Osero* (Венеција 1771). Уследило је затим, у другој половини 1771, још једно путовање, овај пут заједно са лордом Фредериком Хервејем (Frederick Augustus Hervey, 1730–1803), бискупом Лондондерија, те треће, 1773. године, и после тог истраживачког искуства објавио је свој путопис по Далмацији, *Viaggio in Dalmazia* (Венеција 1774), захваљујући коме је западна Европа могла да се упозна са природним лепотама и традицијама Балкана [Wolff 2001: 86–90].

1.5. С пролећа те исте 1770. Доситеј је прешао за проповедника у Скадрин, но католичке власти су му то браниле јер није, како каже, био венецијански поданик, нити је то хтео да потпише [Обрадовић 2007: 114]. Према казивању задарског надбискупа Матије Карамана (1700–1771), који је 1750. послао Конгрегацији за ширење вере у Рим извештај о православним Србима у Далмацији (*Informazione per rapporto a' Serviani di rito greco esistenti nella Dalmazia, loro derivazione, dogmi, costumi ecc.*), православних Срба је тада било много у епархијама Макарске, Сплита, Трогира, Шибеника, Скрадина, Задра и Нина. Конкретно у Скрадину, градићу на реци Крки, северно од Шибеника, постојала су два православна храма, оба посвећена Св. Спиридону. Православни свештеници из Војне Крајине и са османлијске територије прелазили су границу и вршили обреде у жупама православног обреда у Далмацији. Млетачке власти су држале да долазак православних свештеника из других држава може имати опасне последице па је генерални провидур Ђустинијано да Рива (Giustiniano da Riva) још априла 1708. забранио да жупе православног обреда могу водити свештеници странци из других држава ако немају одобрење генералног провидура и ако немају дозволу дотичног бискупа. Августа те исте године дужд је издао посебну одредбу генералном провидуру Винченцу Вендрамину (Vincenzo Vendramin), чиме га је обавезивао да надгледа да ниједан православни свештеник који није млетачки држављанин не пређе границу и ниједан владика из страних земаља не врши власт на подручју Далмације [Kapitanović 2011: 64].

2. Други пут у Венецији

2.1. Због одлуке млетачких власти и генералног провидура, Доситеј је био приморан да оде у Венецију по дозволи и то Аћиму Жарковићу [Обрадовић 2007: 114]. Тај Аћим Жарковић, који се доселио у Скрадин и постао богати трговац, био је један од активнијих Срба на територији која је била под јурисдикцијом скрадинске бискупије. Кад је, на пример, сазнао да је царица Марија Терезија допустила изградњу православне цркве у Трсту, онда су то затражили и православни становници Скрадина од Млетачког сената, у јулу 1752, и наводно је један од главних покретача био управо Аћим Жарковић. Изгледа да је он био нећак кнеза Саве Владисављевића и имао је браћу Јована и Константина. Јован је живео у Котору и сарађивао са Симеоном Кончаревићем, а Константин је постао свештеник католичке вере и био војни свештеник у Италији (али му је 1757. надбискуп Вицко Змајевић забранио да врши службу у Задарској надбискупији). [Каритановић 2011: 78].

3. Први пут у Трсту

Доситеј наводи да је „по исполњенију године“ прешао у „Тријесте“ [Обрадовић 2007: 114]: овде први пут помиње Трст. У Далмацији је тада упознао католичког бискупа пореклом из Венеције, али и трговца Марку Параскеву, доктора медицине Леонарда Вордонија, а у Задру чланове „братовштине“ цркве Св. Илије [Берић 1959; Стефановић 2007: 184], госпођу Ану Рапсоманић и Лазара Славујевића – сви су они „тако добри и мили били да ми није могуће словом њи[x]ову благост и доброту описати“ [Обрадовић 2007: 114].

4. Други пут у Трсту, трећи пут у Венецији

4.1. Други пут кад је Доситеј дошао у Трст била је јесен 1779. године. Стигао је из Пожуна и грофови Војновићи те други трговци српске црквене општине у Трсту тражили су од Доситеја да подучава њихову децу. Доситеј је затражио 500 форинти и они су му у међувремену, док се не договоре, саветовали да оде до Венеције и тамо остане две седмице. Кад се вратио, схватио је да они понуду нису прихватили [Обрадовић 2007: 125]. Томе се не треба чудити: изгледа да великодушност српске тршћанске општине није била онаква како се обично сматра [Dogo 2000: 25]. У прилог иде и чињеница да су и касније тршћански Срби послали устаницима мање новца него се мислило, односно устаници су потврдили пријем суме новца која није одговарала пошиљци, но и поред тога су били задовољни.

А да Доситеј није, међутим, био задовољан пријемом у Трсту, о томе како су му тршћански Срби саветовали да оде да се „прохода“ по Венецији док у међувремену они одлуче, потврђује његово писмо (1783) тршћанском пароху Харалампји Мамули, у коме га подсећа како му је рекао: „*Иди у Венецију, пак се опет врати, пак ћемо тако и онако урадити.*’ *Ја ти веро-*

ва[x] све, од тачке до тачке. Ко не би Србину веровао? Пак ти одо[x] шета-ти се по граду на води; пак ти поарчи[x] све што имадо[x]; пак ти се врати[x] го, наг као мали прст, с пуном кесом надежде“ [Обрадовић 2007: 16]

Доситеј наводи да је срећа у несрећи била та што је у Трсту, у коме је добио негативан одговор од грофа Војновића и других српских трговаца, срео „господина Варлаама, росијског архимандрита, с намеренијем за поћи у Италију.“ [Обрадовић 2007: 125]

4.2. То је била прилика за Доситеја: кад је у Трст дошао руски архимандрит Варлаам, с обзиром да је намеравао да пропутује Италијом, позвао је Доситеја, обећавајући му да ће му платити ако га буде научио италијанском језику. Од свог руског познаника је Доситеј затражио само да га из Ливорна на пролеће отпреми на брод за Цариград где је могао да предаје француски и италијански. Каже да је овог архимандрита Екатерина Велика одликовала крстом за заслуге у рату [Обрадовић 2007: 125]. Ако је тако, онда је можда реч о Варлааму који је припадао грузијском племству [Rapp 2010: 150; Pereslaviae 1785] или пак о Варлааму (1729–1802), архиепископу Тоболског и целе Сибирије.

5. Четврти пут у Венецији

У Трсту је Доситеј остао за време Божића, а за Карневал је кренуо са Варлаамом у Венецију [Обрадовић 2007: 125]. Те 1780. године православни Божић је био у петак; у недељу 23. јануара почео је Карневал, 8. фебруара је био Покладни уторак, а 9. фебруара је била Пепелница или Чиста среда кад започиње кризмање. Могуће је да су Варлаам и Доситеј остали у Венецији три седмице док је трајао карневал.

6. Од Венеције до Болоње

Четвртак прве недеље поста 1780. био је 17. фебруар. Каже Доситеј да се тог дана укрцао на „књиганошњу лађу за Болоњу“ која је у неко доба ноћи пошла „кроз широки канал“ [Обрадовић 2007: 125]. Болоња није на мору и данас је и самим Италијанима чудно и делује немогуће да неко из Венеције лађом дође до Болоње. Но, тада, током XVIII столећа, па и раније, то јесте било могуће. Постојао је, од Венеције до Болоње, тзв. *Canale navile* [Matulli 1984; Valmori *et al.* 2009], пловидбени канал, једини по коме се могло пловити и који је повезивао Болоњу и Ферару, одакле се брзо могло стићи до Венеције и до других лука на Јадранском мору.

Доситеј је, дакле, био сведок једног правог хидрауличног феномена који је трајао вековима. Ради се о каналу који је омогућавао пловидбу у оба смера, као нека врста „воденог аутопута“ и у самој Болоњи је та вода из пловидбеног канала коришћена за енергију и наравно за пловидбу. То је био један од најважнијих примера у прошлости вештачког коришћења територије у про-

изводне и трговачке сврхе [Vianelli 1967; Matulli 1984; Bonino 2001]. Захваљујући том каналу Болоња је војно победила Венецију кад је 1271. била поморска битка код Полезеле (Polesella), које није на мору(!), у близини Ровига: болоњска војска, којом је командовао ђеновски генерал Ланфранко Малучели (Lanfranco Malucelli), победила је млетачку коју је водио нећак дужда Јакопа Контаринија (Jacopo Contarini). После те победе Болоња је добила трговачке привилегије, што је омогућило да њени производи буду конкурентни на тржишту. Лука у Болоњи је до тог тренутка била у делу града који се звао Макањано (Massagnano). Но, до обнове канала је дошло тек крајем XV века, кад је архитекти Пјетру Брамбили (Pietro Brambilla) из Милана дато задужење да пројектује једну нову луку у Болоњи и године 1491. су започели радови да би се омогућила пловидба до града. Главна структура је била остварена за само три године и лука је прерасла у трговачки центар Болоње, где су постојали магацини за робу, материјал, одржавање лађа и царина [Ugolini, Pesci 1995].

Период од XV до краја XVIII века био је најважнији за пловидбени канал и за то време је размена робе између Венеције и Болоње била веома интензивна, пре свега трговина свиле и конопље, али и других добара, као риба из Јадрана, мермер, вино, дрво, со, или на пример књига, с обзиром да је Венеција тада била главни издавачки центар, како уосталом Доситеј и каже да је лађа којом су пловили била „књиганошња“.

Пловидба је била могућа само седам месеци годишње због тога што лети није било довољно воде. Те лађе нису имале велики газ (максимум 1,30 m) и изгледало је као да имају две проре, да би могле да плове у оба смера. Углавном су биле дугачке од 6–10 m, а широке 3 m. Било је четири врста лађа: бучинторо (bucintoro), само за путнике; наве (nave), како за путнике, тако и за робу; буркјело (burchiello) и сандало (sandalo) биле су потпуно откривене лађе, мањих димензија, и само за робу.

Ове лађе, које су често биле веома прљаве, повезивале су Венецију, Ферару и Болоњу два пута седмично. Од путника се тражило стрпљење јер је било потребно више од осам сати пловидбе. За време пута се, „из канала у канал“, како Доситеј и потврђује [Обрадовић 2007: 126], јело, спавало, играло, а било је и случајева крађе. Доситеј управо и бележи да је за време пловидбе, која је трајала дан и ноћ, било музике и песме („Те музике опет, и тога завијања ко није чуо, нек не жели чути“), да их је бура ухватила („кад ти ту нападне на нас таква стра[х]овита бура да нико није већ мислио главе на суво изнети“, [125–126]), но срећом је лађа, пуна музиканата и комендијаната оба пола, била јака.

7. У Болоњи

Доситеј је забележио да су се у „овом предивном месту и граду“ задржали „до воскресенија латинског“ [Обрадовић 2007: 126]. Католички ускрс је 1780. године био 26. марта. То би значило да је Доситеј остао у Болоњи

четрдесет дана. О главном граду регије Емилија Ромања не каже ништа осим да је „предиван“ и да је све видео што је требало видети. Не помиње ни да је управо у фебруару те године у Болоњи био земљотрес [Augusti 1780: 145].

8. Од Болоње до Ливорна

8.1. Доситеј није елоквентан кад описује места кроз која је пролазио: Фиренца, Пистоја, Лука и Пиза [Обрадовић 2007: 126]. Могуће је да, осим Болоње, управо и није имао превише времена да се нагледа „неисказаних и неописаних красота“ у Фиренци, Пистоји, Луки и Пизи, па их зато и не описује. С обзиром да прецизно одређује време кад су он и Варлаам стигли у Ливорно, дакле на православни Ускрс, значи да су имали само недељу дана да пропутују кроз ова четири тосканска места пуна уметничких лепота. Јер треба имати на уму какво је било путовање у оно доба, пре свега од Болоње до Фиренце. Пут који води између ова два града зове се Фута (Strada della Futa) и био је веома тешко проходан. Тек је крајем XVIII века велики војвода Тоскане Франц Штефан Лоратиншки (1708–1765), да би олакшао путовања од Фиренце до Беча, одлучио да преуреди тај друм и начини га проходним за кола и кочије. До прве половине XVIII века пут је био проходан до Пјанора, а одатле су могле проћи само животиње. Половином XVIII века је велики војвода дао да се направи нови план пута, преко Футе и то је значило да се време путовања између Болоње и Фиренце смањило на око 12 до 15 сати [Toscana 1997: 41]. Практично је од Болоње до Фиренце (око 120 km раздаљине), био потребан читав дан путовања, без одмора. Ако се узме у обзир да су из Фиренце Доситеј и Варлаам отишли до Пистоје, Луке и Пизе, онда је врло вероватно да у суштини и нису имали времена да посете те градове. Стога су ови дивни градови у Доситејевом опису изражени такорећи општим местима: „именовати градови предивне тосканске државе“.

У Ливорно су Доситеј и Варлаам стигли 2. априла 1780. и ту одборавили три седмице, дакле највероватније до 23. априла.

8.2. У Ливорну су се Варлаам и Доситеј растали, и тад је архимандрит платио галију за Доситеја за острво Хиос, а која је пловила прво до Сицилије [Обрадовић 2007: 126].

9. Од Ливорна до Сицилије

Доситеј наводи да је капетан корабља навратио у „потом земљотресенијем разорени град Мисину“ [Обрадовић 2007: 126]: ово значи да је Доситеј накнадно сазнао да је био земљотрес у Месини. Истини за вољу, земљотрес је био у близини Месине, у месту Ракуја (Рассија), и то 14. септембра 1780, као што „двадесетпрви дан од Ливорна“ значи да је српски просветитељ упловио у пристаниште острва Хиос 14. маја 1780. године.

Закључак

Историји српске књижевности је познато да је Доситеј Обрадовић долазио у Трст и после 1780, као у лето 1802. кад је боравио у дому Драге Тодоровића, затим од јесени 1803. до априла 1804. био је у Венецији, где је штампао *Етику* (1803) у штампарији Пана Теодосија, потом се децембра 1803. састао са Павлом Соларићем и Атанасијем Стојковићем у Падови, а од априла 1804. до јуна 1806. боравио је поново у Трсту где је написао *Пјесну на инсурекцију Србијанов* (Венеција 1804) и други део *Собранија* (Будим 1818); јуна 1806. отишао је из Трста за Србију. Но од 1769. до 1780. Доситеј је имао прилике да борави четири пута у Венецији, два пута у Трсту, једанпут у Болоњи и то више од месец дана, и веома ужурбано је прошао кроз Фиренцу, Пистоју, Луку и Пизу да би напослетку стигао у Ливорно где је три недеље чекао да галија крене за Хиос, преко Сицилије. Доситеј, међутим, не описује градове кроз које пролази и у којима борави, па ни природу јер се оправдава да би за све те лепоте била потребна још једна књига. Тек концизним „у свем оном земном у Италији рају“ сажима свој утисак. Он је сав усредсређен на оно чему циља – освајање знања и потом отварање штампарије и школе, па су у том смислу значајни искључиво Венеција и Трст. Но и поред такве концизности, Доситеј нам ипак подтекстуално казује много: говори нам с којим је провидуром пловио до Венеције, сведочи о тек донесеном правилнику здравства Млетачке републике за оне који су долазили из земаља где је харала куга те о мерама које је Венеција предузимала у том смислу, затим о исхрани млетачке морнарице, о одредби католичких власти да се забрањује православним свештеницима из других земаља да врше службу у Далмацији, о необичном хидрауличном феномену у прошлости, када је била могућа пловидба из Венеције до Болоње(!), а путовао је и чувеним тешко проходним друмом по имену Фута од Болоње до Фиренце, и напослетку је забележио о земљотресу у околини Месине који се десио после његовог одласка за Хиос. Кад се боље погледа, можда Доситеј, ако и јесте био штур у опису италијанских градова, у суштини нам је ипак саопштио велики број података важних за културу XVIII века (Италије).

Библиографија

- Андре Гавриловић А. (1903), *Доситеје у Трсту 1802–1806*, Државна штампарија краљевине Србије, Београд.
- Костић М. (1952), *Доситеј Обрадовић у историској перспективи XVIII и XIX века*, САН, Београд.
- Лазаревић Ди Ђакомо П. (2015), *У Доситејевом кругу. Доситеј Обрадовић и шкотско просветитељство*, Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд.
- Митровић М. (2001), *Трст у српским путописима*, [у:] *Књига о путопису. Зборник радова*, ур. Ј. Делић, Б. Стојановић-Пантовић, Институт за књижевност и уметност, Београд.
- Обрадовић Д. (2007), *Живот и прикљученија*, прир. М. Д. Стефановић, Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд.

- Павић М. (1991), *Историја српске књижевности. 4. Предромантизам*, Досије, Научна књига, Београд.
- Стефановић М. Д. (2007), *Напомене*, [у:] Д. Обрадовић, *Живот и прикљученија*, прир. М. Д. Стефановић, Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд.
- Augusti M. (1780), *Dei terremoti di Bologna opuscoli di d. Michele Augusti monaco olivetano*, Nella Stamperia di San Tommaso d'Aquino, Bologna.
- Bonino M. (2001), *Imbarcazioni e navigazione a Bologna*, [у:] *Bologna e l'invenzione delle acque: saperi, arti e produzione tra '500 e '800*, a cura di Massimo Tozzi Fontana, Compositori, Bologna.
- Crevato-Selvaggi B. (2013), *Cefalonia veneziana: le vicende e l'amministrazione*, [у:] *Cefalonia e Itaca al tempo della Serenissima. Documentazione e cartografia in biblioteche venete*, Biblion edizioni, Milano.
- Da Mosto R. (1978), *Il Veneto in cucina*, Giunti Martello Editore, Roma.
- Diedo G. (1751), *Storia della Repubblica di Venezia*, Tomo quarto, Nella stamperia di Andrea Poletti, Venezia.
- Dogo M. (2000), *Profitto e devozione. La comunità serbo-illirica di Trieste 1748–1908*, LINT, Trieste.
- Frari A. A. (1840), *Della Peste e della pubblica amministrazione sanitaria*, Tipografia di Francesco Andreola, Venezia.
- Hopf C. (1873), *Chroniques gréco-romanès*, Librairie de Weidmann, Berlin.
- Kapitanović V. (2011), *Religiozni život i međusobni odnosi katolika i pravoslavni na području skradinske biskupije u XVIII. st.*, “Godišnjak Titius”, 4/4, 57–98.
- Mariti G. (1776), *Viaggi per l'Isola di Cipro, nella Soria e Palestina*, Nella stamperia del Giglio per lo Stecchi e Pagano, Firenze.
- Matulli R. (1984), *Il canale Navile a Bologna*, Marsilio, Venezia.
- Mazarakēs A. (1843), *Vite degli uomini illustri dell'Isola di Cefalonia*, G. Cecchini, Venezia.
- Muljačić Ž. (1996), *Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765–1791)*, Književni krug, Split.
- Porto L. (2009), *Una piazzaforte in età moderna. Verona come sistema-fortezza (secc. XV–XVIII)*, FrancoAngeli, Milano.
- Preto P. (2010), *I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima*, il Saggiatore, Milano.
- Raccolta delle leggi ed ordinanze dell'anno 1835 per la Dalmazia* (1839), Fratelli Battara, Zara.
- Rapp. Jr. S. H. (2010), *Georgian Christianity*, [u:] *The Blackwell Companion to Eastern Christianity*, ed. by K. Perry, Blackwell Publishing, Chichester, 137–155.
- Stojković A. B. K. (1988), *Životni put Dositeja Obradovića*, Beletra, Beograd.
- Toscana* (1997), Touring Club Italiano, Milano.
- Ugolini C., Pesci G. (1995), *I navigli emiliani e l'intervento di Pietro da Brambilla per il canale Navile di Bologna*, [у:] “*Saecularia Nona. Università di Bologna 1088–1988*”, 12, 107–11.
- Valmori C. et al. (2009), *Bologna sotto il segno delle acque: il canale di Savena, il Reno e il Navile*, Volabo, Bologna.
- Venturini V. (2011), *Senato, Dispacci, Provveditori da terra a e da mar e altre cariche*, s.n. <http://www.archiviodistatovenetia.it/siasve/documenti/ptm.pdf>
- Vianelli A. (1967), *Luci e ombre del canale Navile*, Tamari, Bologna.
- Widmann C. A. (1997), *Dispacci da Corfù 1794–1797*, a cura di F. M. Paladini, La Malcontenta, Venezia.
- Wolff L. (2001), *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford.

Persida Lazarević Di Giacomo

**CONSIDERATIONS ON DOSITEJ OBRADOVIĆ'S STAY
AND TRAVELS IN ITALY**

(Summary)

This paper presents new data related to Dositej Obradović's stay in Italy and the travels he undertook while he was there. In the period between 1769 and 1780 Obradović visited Trieste, Venice, Padua, Ferrara, Bologna, Florence, Pistoia, Lucca, Pisa, Livorno and Messina and later described these travels in his autobiography *The Life and Adventures* (1783). Although he is rather sketchy in his descriptions, we nonetheless discover that he became acquainted with a number of interesting figures of the day and was witness to contemporary events and phenomena: he tells us, for example, about the *provveditore* with whom he sailed to Venice and about the Rules of Health promulgated by the Venetian Republic in connection with the plague which was then raging. He also testifies to the diet of the Venetian navy and the order issued by Catholic authorities prohibiting Orthodox priests from other countries from performing services in Dalmatia. The *canale navile*, in Bologna was also the object of Obradović's attention. This artificial hydraulic system was a navigable channel making it possible to sail from Venice to Bologna(!) in the past. His descriptions of the heavily travelled road between Bologna and Florence and of the earthquake in Messina which took place after his departure for Chios are also interesting historical accounts of the period.

Key words: Dositej Obradović, Italy, 18th century.